

REALIZACE MINIMÁLNÍHO PREVENTIVNÍHO PROGRAMU V PODMÍNKÁCH ZÁKLADNÍ A STŘEDNÍ ŠKOLY

Petr KACHLÍK, Marie HAVELKOVÁ

Abstrakt: *Minimální preventivní program (MPP) představuje klíčový nástroj k realizaci prevence ve školství v podmínkách základních, středních a speciálních škol. Problematika zneužívání návykových látek a návykového chování patří k závažným formám sociálních patologií, děti a mladiství jsou významnými rizikovými skupinami. Příspěvek informuje o vybraných projektech, které v rámci MPP na školách probíhají, dále o dotazníkovém šetření uskutečněném ve 26 školách v ČR a zaměřeném na charakteristiku a hodnocení chodu MPP. Ze studie vyplynulo, že preventivní projekty na školách by měly být cíleny a určeny pro žáky všech stupňů, jejich realizace by měla zasahovat nejen do výuky, ale též do volnočasových aktivit dětí. Každé dítě vyžaduje individuální přístup, nesmí se zapomínat na spolupráci s rodiči a jejich dobrou informovanost, je účelné koncipovat prevenci jako komunitní se zapojením státních i nestátních subjektů, využívat interaktivních postupů.*

Klíčová slova: *Minimální preventivní program, škola, žák, prevence, komunita, závislost*

Úvod

Drogy jsou všude kolem nás, staly se součástí našeho života. Ideální bezdrogová společnost neexistuje, a bohužel ani existovat nemůže. Jde tedy o to, jak nejlépe se s tímto problémem vyrovnat. Není možné nalézt univerzální recept. Výskyt drogového problému rovněž nevyloučí sebelepší výchova a v nejširším slova smyslu ani prevence, ale ani sebedůmyslnější legislativní opatření. Opatřeními na co největším počtu společenských rovin (rodina, škola, sportovní a kulturní nabídka, masmédia, zdravotnická zařízení) však lze snížit počet potencionálních konzumentů a rovněž rizika související s užíváním, o což jde zejména.

Jednou z hlavních priorit se stává protidrogová prevence ve školách a v oblasti volného času. Vyplývá z ní i nutnost existence metodiky a evaluace preventivní intervence zaměřené na rizikové skupiny. Naším úkolem by tedy mělo být zaměřit se na jedince, najít důvody, které ho vedou ke zneužívání drog, tyto důvody eliminovat a pak začít preventivně působit na ostatní (Nešpor, 1996b; Jedlička, Kořa, 1998).

K základním zásadám programů efektivní všeobecné prevence patří (*Nešpor et al., 1996; Nešpor; Csémy, 2003*):

- pokud možno brzký začátek a věková přiměřenost;
- rozumný rozsah a interaktivita;
- zahrnutí podstatné části žáků;
- získávání relevantních sociálních dovedností a dovedností potřebných pro život;
- respektování regionálních specifik;
- využívání pozitivních modelů;
- zahrnutí problematiky legálních i nelegálních návykových látek a sociálně patologického chování;
- soustavnost a dlouhodobost;
- kvalifikovaná a důvěryhodná prezentace;
- komplexnost, využití více strategií;
- připravenost na výskyt komplikací, nabídka možností jejich zvládnání.

Většina dobrých zahraničních všeobecně preventivních programů zahrnuje jak legální, tak i nelegální návykové látky, poněvadž (*Nešpor, 1995*):

- legální drogy zvyšují míru rizikových faktorů a možnost přechodu na drogy nelegální;
- vznik závislosti na návykových látkách je u dospívající mládeže mnohem rychlejší než v pozdějších letech života;
- dospívající mají tendenci vnímat prevenci zaměřenou úzce na ilegální návykové látky jako jednostrannou;
- časté je kombinování alkoholu a jiných návykových látek;
- děti z rodin, kde se vyskytuje závislost na nějaké návykové látce, jsou více ohroženy než děti z rodin, u nichž se tento problém nevyskytuje.

V primární drogové prevenci jde zejména o to, aby se co nejvíce snížila poptávka po drogách, aby drogy nebyly vyhledávány a konzumovány, aby nebyl důvod je zneužívat. Je žádoucí a potřebné ovlivnit chování jedince změnou hodnot a norem společenství, v němž žije (populace jako celek, rodina, školní kolektiv), a které do jeho života přináší určité rizika, a tak je odstranit nebo alespoň oslabit tak, aby v jejich důsledku nemohl drogový problém vzniknout. Efektivní primární prevence je záležitostí multidisciplinární, kdy široce spolupracují specialisté z různých oborů (*Nešpor, 1996a; Nešpor, 2001; Nešpor; Csémy, 1996*).

Nejvíce rizikových faktorů, které mohou zapříčinit drogový problém, se rekrutuje z těchto okruhů: rodina, škola, vrstevníci, ostatní sociální faktory. Důležité je také prostředí, ve kterém se vytvářejí normy a hodnoty (*Nešpor et al., 1994*).

V primární prevenci jde především o tři roviny působení, jejichž kombinace je pro výsledný efekt žádoucí (*Nožina, 1997*):

- Podat základní, objektivní informace o druzích drog, jejich účinku, původu, rozšíření, vzniku závislosti, aktuální situaci ve státě, místě bydliště. Jasně a pravdivě ukázat, kam vede drogová závislost, včetně společenských souvislostí.

- Seznámit se strategiemi a technikami, jak žít ve společnosti ohrožené drogou, a přitom se jí vyhnout, popř. tyto strategie nacvičit. Čím lépe propracované jsou tyto techniky chování, tím hlubší mohou mít na jedince dosah ve smyslu změny životního stylu.
- Nabídnout co možná nejvíc způsobů, jak lze dosáhnout životního uspokojení a umět přemoci obtížné situace.

V České republice existují různé formy prevence. Ne každá z nich má ale stejně vysokou preventivní efektivitu (*Heller, Pecinová, 1996; Nešpor, 1996b*).

Jestliže chceme být v boji s drogou úspěšní, musíme postupovat jednotně a komplexně. Toho si je vědom i resort školství, který garantuje působení na největší část ohrožené populace, na děti a mládež. Právě Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ČR (MŠMT) přišlo s komplexním protidrogovým programem, který svou koncepcí prevence oslovuje všechny věkové skupiny dětí a mládeže. Byla vypracována „Koncepce prevence zneužívání návykových látek a dalších sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu MŠMT“. Reaguje na aktuální stav drogové scény v ČR, na strukturu, dynamiku a předpokládaný vývoj kriminality a dalších sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. Součástí schválené Koncepce je „Minimální preventivní program“ (dále jen MPP) vypracovaný pod názvem „Škola bez drog“, který je určen pro školy a školská zařízení. Koncepce vytváří potřebný prostor pro meziresortní spolupráci, a proto preferuje otevřený preventivní systém, umožňuje ve své podstatě i aktivně reagovat na měnící se podmínky společenského procesu, průběžně modifikovat preventivní strategie a prohlubovat účinnost přijatých opatření a uplatňovaných metod (*Kolektiv, 1999; Kolektiv, 2000a*).

Školy a školská zařízení musejí zaujímat prioritní postavení v systému prevence realizovaném v působnosti MŠMT, přičemž toto prioritní postavení vychází z následujících argumentů (podle *Kolektiv, 2000a; Kolektiv, 2000b*):

- Dítě tráví ve škole jednu čtvrtinu až jednu třetinu denní doby, škola výrazně ovlivňuje jeho životní styl a způsob rozhodování.
- První závažné problémy v chování dítěte, které obvykle vyžadují odbornou péči, se nejčastěji objevují na základní škole.
- Resort školství, mládeže a tělovýchovy disponuje rozsáhlou sítí poradenských služeb.
- Dítě prezentuje první projevy problémového chování zpravidla mnohem dříve, než se dostává do péče sociální kurately v resortu práce a sociálních věcí.
- Instituce sociálního resortu nastupují tehdy, když je nutný zásah v rodině a komplexní preventivní aktivity iniciované školským úřadem nebyly dostatečně účinné.
- Škola či školské zařízení je často jediným prostředím, v němž lze systémově korigovat pozitivní vliv vrstevníků.
- Základ preventivního systému u dětí a mládeže musí být postaven na úzkém propojení rodiny, školy a subjektů angažujících se v oblasti volného času.

MPP je komplexním systémovým prvkem v realizaci preventivních aktivit v základních školách, středních školách a systému speciálního školství. Jeho realizace je pro každou školu a každé uvedené školské zařízení závazná. MPP „Škola bez drog“ reaguje na aktuální stav protidrogové prevence ve školském resortu a vytváří metodologické předpoklady pro vytvoření efektivního preventivního systému, v jehož rámci budou zaujímat prioritní postavení školy a školská zařízení v návaznosti na aktivity v oblasti volného času dětí a mládeže a spolupráci s rodiči žáků.

MPP je určen pro základní orientaci pedagogickým pracovníkům, kteří se podílejí na realizaci školského programu. Dále slouží i školním protidrogovým metodikům, kteří jsou koordinátory protidrogového působení na škole. Realizace MPP je od 1.1.2001 závazná a podléhá kontrole České školní inspekce. Je zde zakotvena zejména zodpovědnost za systematické vzdělávání pedagogických pracovníků, za výchovu ke zdravému životnímu stylu, rozvoj osobnosti dětí a mládeže a vytváření podmínek pro využití volného času. Metodickou podporu preventivní práci škol a školských zařízení poskytují především metodici prevence (*Kolektiv, 2000b; Průcha, 2001*).

Mezi hlavní úkoly a aktivity školy a uvedených školských zařízení v rámci MPP patří (podle *Kolektiv, 2000b*):

- Odpovědnost za systematické vzdělávání školních metodiků prevence a dalších pedagogických pracovníků v metodikách preventivní výchovy, v netradičních technikách pedagogické preventivní práce s dětmi a mládeží a v řešení problémových situací souvisejících s výskytem sociálně patologických jevů.
- Systémové zavádění etické a právní výchovy, výchovy ke zdravému životnímu stylu a jiných oblastí preventivní výchovy do výuky jednotlivých předmětů, ve kterých ji lze uplatnit.
- Realizace různých forem a metod působení na jednotlivce a skupiny dětí a mládeže zaměřeného na podporu rozvoje jejich osobnosti a sociálního chování.
- Vytváření podmínek pro smysluplné využití volného času.
- Spolupráce s rodiči a osvětová činnost pro rodiče v oblasti zdravého životního stylu a v oblasti prevence problémů ve vývoji a výchově dětí a mládeže.
- Průběžné sledování konkrétních podmínek a situace ve škole nebo školském zařízení z hlediska rizik výskytu sociálně patologických jevů a uplatňování různých forem a metod umožňujících včasné zachycení ohrožených dětí a mladistvých.
- Diferencované uplatňování preventivních aktivit a programů speciálně zaměřených na jednotlivé rizikové skupiny dětí a mládeže.
- Poskytování poradenských služeb školního metodika prevence a výchovného poradce žákům a jejich rodičům a zajišťování specializovaných poradenských služeb.

MPP je pravidelně jednou ročně vyhodnocován. Sledována je celková účinnost MPP i jeho průběh. Měřena je také efektivita jednotlivých aktivit, které v rámci MPP proběhly (*Kolektiv, 2000b*).

Materiál a metody

Cílem šetření bylo zhodnocení úrovně realizace Minimálního preventivního programu na vybraných školách a připravenosti metodiků prevence k výkonu své funkce. Byla rovněž sledována účinnost opatření primární prevence k redukci výskytu sociálních patologií (s důrazem na závislostní chování) v populačním segmentu žáků základních škol a studentů středních škol v moravském regionu.

V roce 2007 byl pod záštitou MŠMT ČR realizován výzkumný projekt garantovaný Meziresortní protidrogovou komisí. Jednalo se o oslovení metodiků prevence sociálně patologických jevů (n=26) a zjišťování efektivity preventivních intervencí na vybraných základních a středních školách. Šetření bylo prováděno 18 školenými tazateli na 26 školách a školských zařízeních v moravském regionu (celkem je navštěvuje 8337 žáků ve 449 třídách, z tohoto počtu bylo 12 základních škol s 5528 žáky ve 249 třídách, 8 zařízení z oblasti speciálního školství se 760 žáky v 88 třídách a 6 středních škol s 2049 žáky ve 112 třídách).

Údaje byly získávány pomocí nestandardizovaného dotazníku, který tvořilo 15 okruhů otázek, obsahově rozdělených do 4 oblastí:

1. Vymezení problému (výskyt patologických závislostí na konkrétní škole, cílová skupina, cíle a realizace MPP).
2. Preventivní intervence (aktivity uplatňované v rámci MPP, prioritní přístupy a metody, které jsou užívány ve vztahu k cílové skupině, osoby podílející se na MPP, jejich kvalifikační a osobnostní předpoklady).
3. Hodnocení efektivity programů (informace o nabídce aktivit dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků, evaluace primární prevence v rámci MPP, sledované indikátory a rizikové faktory, prezentace dosažených výsledků na úrovni školy, obce, regionu).
4. Podpora prevence a vzdělávací aktivity (argumenty žadatelů při získávání finanční podpory projektů protidrogové prevence, úvahy o výběru školního MPP v případě nedostatku prostředků, kursy, semináře, jiné vzdělávací aktivity, které umožnily a podpořily aplikaci získaných vědomostí a dovedností do přirozených podmínek školy při realizaci protidrogové prevence).

Poněvadž jde o sondu do prostředí základních a středních škol, byla sebraná data vyhodnocena pouze pomocí přehledové statistiky. Z důvodu velkého počtu volných odpovědí bylo nutné jejich třídění do uměle vytvořených kategorií. Klíčové výsledky jsou prezentovány tabulkovou formou a textovým komentářem.

Výsledky a diskuse

Cílovou skupinou, na niž je MPP směřován, se dle tab. 1 v širším slova smyslu rozumějí všichni žáci školy. V užším slova smyslu jsou vymezeny skupiny, které potřebují speciální zaměření vzhledem k problémům a negativním projevům chování, od nichž se odvíjí následná intervence. Pro bližší určení cílové skupiny často chybějí vstupní informace o žákovi, především z hlediska struktury osobnosti a rodinného prostředí.

Významnou překážku v práci s cílovou skupinou představuje i zapojení dojíždějících žáků do aktivit v době mimo vyučování.

Odpověď'	Relativní četnost v % (n=26)
Všichni žáci	54
Žáci druhého stupně základní školy	33
Žáci z problémových rodin	17
Žáci se specifickými poruchami učení	17
Žáci druhého a třetího stupně	4
Hoši ve věku 15-18 let	4
Rodiny dětí	4
Rómští žáci	4
Děti s již absolvovanou drogovou zkušeností	4

Tabulka 1: Cílové skupiny, jimž je MPP dle respondentů určen (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

K nejčastějším aktivitám realizovaným v rámci MPP patří dle tab. 2 nenásilné začlenění problematiky závislosti do výuky, besedy, přednášky a osobní konzultace. Jiné formy prevence jsou využívány řidčeji (tématické exkurze, zájmové kroužky, spolupráce s rodiči, náplň třídnických hodin).

Odpověď'	Relativní četnost v % (n=26)
Implementace tématu závislosti do výuky	54
Besedy, přednášky	50
Osobní konzultace	42
Tématické exkurze do center léčby a prevence závislosti	21
Využití nástěnek, nabídka odborné literatury, kontakty na pedagogicko-psycho-logické poradny	17
Volnočasové aktivity, spolupráce s rodiči, využití třídnických hodin	13
Linky a schránky důvěry, odkazy na odborné poradenské pracovníky	8
Sdělovací prostředky, žákovské samosprávy, komunikační pořady zaměřené na primární prevenci závislosti	4

Tabulka 2: Aktivity preventivní intervence uplatňované v rámci MPP (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Podle tab. 3 jsou nejčastější náplní organizovaného volného času dětí zájmové kroužky a práce s internetem, méně jiné činnosti (hry, besedy, docházka do školního klubu).

Odpověď	Relativní četnost v % (n=26)
Zájmové kroužky	42
Práce s internetem	25
Hry, besedy, exkurze	17
Školní klub	13
Jednorázové akce	4

Tabulka 3: Volnočasové aktivity využívané školou v rámci MPP (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Dle tab. 4 poradenskou činnost v rámci MPP nejčastěji provádí metodik prevence či výchovný poradce, dále PPP, SPC a pedagogové ve školách.

Odpověď	Relativní četnost v % (n=26)
Školní metodik prevence sociálně patologických jevů	42
Výchovný poradce	33
Pedagogicko-psychologická poradna, speciálněpedagogické centrum	21
Učitel	21
Orgány sociálně právní ochrany	8
Informace na nástěnkách	8
Rodiče	4
Zdravotníci	4

Tabulka 4: Poradenská činnost prováděná v rámci MPP (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Dle tab. 5 celá čtvrtina respondentů nevyužívá žádnou strategii ke zvyšování sociálních kompetencí žáků, často byla tato položka ponechána bez odpovědi; 13 % preferuje metody aktivního sociálního učení.

Odpověď	Relativní četnost v % (n=26)
Žádné	25
Metody aktivního sociálního učení	13
Setkání se sociálními pracovníky	8
Besedy	8
Víkendové akce	4
Zdravotníci	4

Tabulka 5: Zvyšování sociální kompetence (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Podle tab. 6 více než třetina respondentů volí ve vztahu k handicapovaným a rizikovým skupinám individuální přístup, věnuje se jim v zájmových kroužcích. Je patrné nízké zapojení rodičů a specializovaných poradenských zařízení do péče.

Odpověď	Relativní četnost v % (n=26)
Individuální přístup	38
Práce v zájmových kroužcích	38
Zapojení rodičů	17
Návštěvy pedagogicko-psychologické poradny, speciálněpedagogického centra	13
Posilování motivace	8
Metody aktivního sociálního učení	4

Tabulka 6: Specifické přístupy k sociálně handicapovaným osobám a rizikovým skupinám (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Tab. 7 ilustruje, že polovina souboru řeší spolupráci s rodiči na formální úrovni při třídních schůzkách, 38 % již adresnými individuálními pohovory, třetina se jim věnuje ve dnech otevřených dveří, či rodiče bere na výlety spolu s dětmi.

Odpověď	Relativní četnost v % (n=26)
Třídní schůzky	50
Individuální pohovory	38
Dny otevřených dveří	33
Výlety s rodiči	21
Rómský poradce	8
Návštěva v rodinách	4

Tabulka 7: Spolupráce školy s rodiči (možný současný výběr více než jedné odpovědi)

Na dotaz, zda by respondenti přivítali nabídku programů protidrogové prevence nebo konkrétních metodik, z nichž by si mohli vybírat, 75 % oslovených odpovědělo jednoznačně kladně, 56 % by je uvítalo, ale jen, pokud budou poskytnuty zcela zdarma, 1 % takovou nabídku nepovažuje za potřebnou.

Uvedené výsledky nelze zobecnit na celý segment školních metodiků prevence v ČR. Jde o sondu, která by v budoucnu mohla být následována reprezentativním šetřením, např. formou multicentrické studie. I přes vymezené okruhy pro volné odpovědi se u všech respondentů objevuje značná různorodost při zodpovídání jednotlivých otázek. Do jejich reakcí se promítají rozmanité faktory, jako je tradice školy, regionální hledisko, zkušenosti metodiků prevence atd.

Je pozitivní, že je žákům předkládána bohatá škála aktivit preventivní intervence, do níž promlouvá širší kolektiv odborníků. Jako závažný problém se nižší zapojení rodičů do prevence, mnohdy pouze na formální úrovni.

Závěr

Z výsledků dotazování metodiků prevence sociálně patologických jevů na 26 školách v moravském regionu vyplynulo, že vznik nových a kvalitních metodik prevence je nutný, projekty by měly být zaměřeny na žáky všech stupňů, jejich realizace by měla prolínat veškerými aktivitami dětí (vyučování, volný čas). Je třeba preferovat individuální přístup ke každému dítěti, posílit a zkvalitnit komunikaci a spolupráci s rodiči.

Jako příklady implementace prvků MPP do jednotlivých předmětů lze uvést: občanská výchova, rodinná výchova (etika, zdravotní rizika, legislativa, rodina, okolí, modelové situace a jejich řešení, prevence – kouření, AIDS, alkohol, jiné drogy); matematika (slovní úlohy-prostředky utracené za drogy, léčení následků poškození zdraví); zeměpis (produkční oblasti drog, rozšíření HIV ve světě); dějepis (historie objevů, výroby a užívání drog); český jazyk (třídní smlouva, rozbor literatury, slohové cvičení, esej, báseň); výtvarná výchova (soutěž, malba, plakát, koláž); tělesná výchova (výkony bez dopingů, kalokagathia).

IMPLEMENTATION OF MINIMAL PREVENTIVE PROGRAMME IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL CONDITIONS

Abstract: The minimal preventive programme (MPP) represents a key device to implement a prevention in education in the primary, secondary and special school conditions. The problems of habit-forming substances usage and addiction behaviour are a part of serious forms of social pathology, children and adolescents are an important risk group. This contribution informs about selected projects that are in motion under the terms of MPP in schools, further information is about the questionnaire survey implemented in 26 schools in the Czech Republic and aimed at the MPP characterization and evaluation. The study conveyed a result that preventive programmes in schools should be oriented and directed to pupils studying all the grades of schools, their realization should step not only into the lessons, but also into the children's free time activities, every child needs an individual approach, the cooperation with parents and their knowledgeability should not be neglected, it is purposeful to outline the prevention as a matter of community with state and other subjects connection, and to use the interactive methods.

Keywords: Minimal preventive programme, school, pupil, prevention, community, addiction